
A NŐISÉG MINT NARRATÍV IDENTITÁS

Gyáni Gábor

A *feminista elmélet* újabb szószólói – főként Judith Butler munkásságára gondolkok – kategoriálisan elvetik azt az igencsak magától értetődőnek tűnő felfogást, miszerint a *személyi* (ezen belül is a *nemi*) *azonosság* (identitás) az ember testi felépítésében gyökerező természeti eredetű entitás (Butler 2006). Ma már tekintélyes történeti szakirodalom tárja fel, miként konstruálták meg a múltban a férfi és női személyiséget, a nemi identitást mint jellegzetes társadalmi és kulturális szerepmintát. Ezek szerint a nyilvánvaló testi különbségek ténye nem mint antropológiai állandó játszik ebben szerepet, hanem annak az identitáskonstrukciónak a hordozója, amely különösen alkalmas a mindenkori patriarchális rend, a férfinak a nővel szembeni felsőbbrendűségét biztosító társadalmi berendezkedés megalapozására, igazolására és hitelesítésére. Michel Foucault utolsó nagy vállalkozása, *A szexualitás története* volt e röviden felidézett szemléletmód legfontosabb terjesztője. Amikor Foucault arra tett kísérletet, hogy megalkossa „a szexualitás konkrét esetében a tudás akarásának »politikai gazdaságtanát«” (Foucault 1996. 78.), a nemiséget, a nemi identitást létrehozottként, megalkotottként (de nem Isten által teremtettként), vagyis származtatott kategóriaként tétélezte. Ezzel mégsem kerülte meg a test anatómiai (természeti) determinációjának kérdését. „[...] vajon abból a tényből, hogy a szexualitást »politikai mechanizmusként« elemezzük, szükségyszerűen következik-e a testnek, az anatómiának, illetve minden biológikumnak és funkcionalitásnak a megkerülése? Erre [...] a] kérdésre, azt hiszem, nyugodtan válaszolhatunk nemmel” – írja (Foucault 1996. 157.). A test és hatalom bonyolult egymáshoz kapcsolódása történeti alakulásának feltárása során kimutatja, hogy „milyen mértékben fejlődtek ki azok a hatalmi technológiák, amelyek az életet veszik célba” (Foucault 1996. 157.). Nem mentalitástörténészként jár el azonban ez alkalommal, mindenekelőtt arra kíváncsi, miként észlelték egyes korokban (egyesekek) a testet, milyen jelentést és milyen értékeket társítottak hozzá. Számára a „testek

története” valójában „annak története, hogy mi mindennel ruházták fel azt, ami a leginkább anyagi, ami a legelevenebb bennük” (Foucault 1996. 157–158.). Ezen anyagiság pedig – Foucault szerint – nem más, mint a szexualitás anyagisága, amely minden bizonnyal a hatalom legfőbb tárgya, ugyanis a hatalom „épp a szexualitáson keresztül gyakorolja fennhatóságát”, vagyis a valóság e darabját, az „általánosságban felfogott nemiséget” veszi leginkább célba. A nemiség (összes ismert természeti attribútumával együtt) csupán látszólag külsődleges a hatalomhoz képest, ezért eltér a hatalomnak közvetlenül „kitett” szexualitástól; valójában „olyan bonyolult *eszme*, amely – történetileg legalábbis – a szexualitás mechanizmusán belül alakult ki”¹ (Foucault 1996. 158.) Ennél fogva „nem volna nehéz kimutatni, hogyan alakult ki a különféle hatalmi stratégiák révén a »nemiségnek« ez az eszméje, és hogy milyen szerepet játszott az előbbieken [mármint a szexualitásban]” (Foucault 1996. 158.).

Foucault sugalmazása szerint a férfi és a nő nem kettőssége az egyik – lehetséges – megnyilvánulása az emberi különbözőségeknek, még ha látszólag természeti jellegű is e kettősség kiindulópontja. Ha azonban alapos és elfogulatlan történeti vizsgálódásnak vetjük alá a kérdést, kitűnik: az osztályozásnak ez a módja nem felel meg az időtlen, antropológiailag megalapozott biológiai különbség „társadalmi” tényének. Így és ezért is került idővel előtérbe az a Judith Butler által is osztott felfogás, mely szerint a biológiai nemiség kifejezetten társadalmi gyakorlatból ered, vagyis tanult viselkedés rejlik a férfiasnak és a nőiesnek megfelelő társadalmi identitáskonstrukciók legmélyén.

Butler megállapítja, nincs, sőt elvileg nem is lehetséges külön és önmagában vett története az egyes biológiai nemeknek; aminek lehet egyáltalán története, az az, hogy miként jött létre az idők során a biológiai nemek kettőssége. „Beszélhetünk-e »adott« biológiai nemről, illetve »adott« társadalmi nemről anélkül, hogy előbb megvizsgálnánk, hogyan, mi által adatik a biológiai és/vagy társadalmi nem?” – teszi fel a kérdést (Butler 2006. 48.). A biológiai nemi identitás – Butler álláspontja szerint – nem változatlan természeti adottság kifejeződése, hanem mint kulturális konstrukció létezik és hat az időben. Következésképpen a *társadalmi nem* korántsem adott biológiai tény közvetlen megnyilatkozása, hanem olyasvalami, ami egy bizonyos történeti kontextushoz kötődik. A társadalmi nem ilyenformán olyan diszkurzív eszköz, amely képes biológiai identitást teremteni és azt huzamosan életben tartani.

Ez az itt csupán röviden felvillantott antifeminista felfogás nem hagyta érintetlenül a nőtörténetírás szemléletmódját sem. Joan Scott, a nőtörténetírás feminista „ideológusa” megállapítja: a *társadalmi nem (gender)* kifejezés analitikus fogalomként jó alkalmat teremt arra, hogy megkülönböztessük egymástól a szexualitást

1 A Szerző kiemelése.

(a testiséget), valamint az egyes történelmi korokban a nők és a férfiak számára adódó társadalmi szerepek változatos repertoárját. Bár a társadalmi nem fogalma nem rekeszti ki magából a nemiséget (a szexualitást, a biológiai létezés ezen kulcskategóriáját), de nem is redukálja ez utóbbira a férfiasság és a nőiség időben változatos megvalósulásait. A társadalmi nemet közvetlenül nem a biológiai adottságok határozzák meg tehát, és a szexualitást sem foghatjuk fel úgy, hogy a társadalmi nem tartja azt feltétlen uralma alatt (Scott 2001. 131.).

Ezeknek az elméleti belátásoknak az empirikus bizonyításához különösen jó eszközként kínálja magát az anyaság jelenségének a közelebbi történelmi vizsgálata. A kérdés történetírói megvilágítására ellenben kevés pozitív példa akad, ami abból is fakad, hogy feltűnően rosszul dokumentált a múltnak ez az aspektusa. Szólnak ugyan róla történelmi híradások, ezek az információforrások azonban igen egyenetlenül férhetők hozzá térben és időben egyaránt, ráadásul társadalmi tekintetben is esetlegesek. Míg az elitbe tartozó gyermekes nők (anyák) kapcsán akár első kézből származó történelmi információk is állhatnak a kutató rendelkezésére, az alsó társadalmi csoportok esetében szinte soha sem jutunk hasonló híradásokhoz. Nem is igazán megbízhatók mindeme forrásadatok, kivált azért nem, mert döntően férfiktól és nem nőktől származnak. A férfiak pedig nem adhatnak közvetlen tanúvallomást az anyaság tapasztalatáról, sőt első kézből származó ismeretekkel sem igen rendelkeznek a szülés és a gyermekgondozás eseményeit illetően; ők ugyanis többnyire nem vesznek részt az ezzel kapcsolatos társadalmi gyakorlatban (Fehér 2011. 136.). Különösen nagy jelentősége van tehát a női írásbeliség azon ritka történelmi kútfőinek, a magánlevelezéseknek és a naplókknak, amelyek közvetlenül referálnak az én tudatosodásáról; Paul Ricoeur ezt „önmagunk elbeszélés általi újjáalakításának” nevezi, és mint narratív identitást határozza meg (Ricoeur 2001. 24.). Elképzelése szerint a szóbeli és/vagy írásos önelbeszélés ezúton teremt szubjektumot az egyénből, melynek révén az illető tudomást szerez arról, hogy ki ő valójában. Az anyai társadalmi szerepnek megfelelő sajátos női identitás feltárása sem nélkülözheti tehát az így tárgyiasított tapasztalatok (írott) történelmi dokumentumait, mivel belőlük ismerhető meg csupán az anyaság, az azt kifejező női identitás tényleges mibenléte.

Mindezek tudatában szkepszissel fogadhatjuk azokat a történetírói spekulációkat, melyek mögül hiányzik az „önelbeszélés” írásos dokumentumainak a tanúságtétele. Nagyra becsüljük ugyan Philippe Ariès történetírói munkásságát, mégsem vehetjük készpénznek mindazokat a középkori és a modern kor előtti családi életéről szóló téziseit, amelyek nem primer források adatain alapulnak. Nem tekinthetjük tehát bizonyítottnak az ilyen és ehhez hasonló történetírói megállapításait: „A család inkább volt morális és társadalmi, mintsem érzelmi realitás” (Ariès 1987. 253.).

Ilyenformán a többnyire, sőt olykor kizárólag közvetett bizonyítékok alapján vizsgálódó Elisabeth Badinter sem feltétlenül irányadó az anyaság történeti megítélésében, aki a modern kort megelőző korszakok jellemzésére az anyai (szülői) közömbösség és zordság azon Ariès-féle tételét alkalmazza, miszerint a felnőttek érdektelennek mutatkoztak a csecsemők iránt (Badinter 1996. 66.). S persze azt sem tekinthetjük így evidenciának, hogy a „XVIII. századtól fogva új anyaképet látunk kirajzolódni, amelynek körvonalai egyre erőteljesebbek lesznek a következő két évszázad során” (Badinter 1996. 168.). Az „új”, vagyis a „modern” anya történelmi modellje „alapvetően” a középosztályokhoz tartozik, a tehetős polgársághoz, de nem ahhoz, amely az arisztokrácia utánzásáról álmodik” – állapítja meg (Badinter 1996, 178.).

Magunkévá tehetjük viszont Péter Katalin *írott forrásokon nyugvó* esettanulmányainak azt a következtetését, mely szerint a kora újkorban már minden bizonnyal létezett a bensőséges szülő-gyerek, anya-csecsemő kapcsolat. „A gyermeket nem szokták elhanyagolni, és nem szokták a halálát tétlenül várni. [...] Nem találkoztam még azokkal a magatartási motívumokkal sem, amelyeket Imhof, aki szerint a régiiek közönyösek voltak a gyermekhalandósággal kapcsolatban, leír.” (Péter 2012. 148.).

Egyszerűbbnek tűnik a helyzet a modern kort tekintve: a történészek egyöntetűen azt vallják, hogy az anyaság már az érzelmmel telített családi élet részeként teljesedik ki, amely úgymond a modern polgári életvilág sajátja. Jóllehet ez talán nincs mindig így, mert bizonyos, hogy a család mint érzelmi közösség fogalma ekkor sem feltétlenül érvényesül az élet minden relációjában és minden egyes társadalmi szegmens életében. De ne firtassuk ezt most. Ami közelebről foglalkoztat bennünket, az a sajátos anyai társadalmi szerep és lelki konstitúció kérdése, amely *az anyaság mint női identitásképző erő* formájában nyilvánul meg. Ez utóbbi dokumentált vizsgálatához kitűnő forrásként kínálja magát Keil Lajosné – aki középosztályi származású és egy értelmiségi középosztálybeli házaspár tagja – által 1895 és 1903 között vezetett napló anyaga.²

*

A budapesti születésű Keilné 1894 decemberében, 25 évesen házasodott. Férje Losoncra helyezésétől az újdonsült házaspár abba a felvidéki városba került, ahol ezt követően nem egészen két évet tölt el, és ahonnan először Szolnokra költözik, majd 1900-ban – amikor a férjnek végre sikerül fővárosi gimnáziumi állást kapnia –, tehát öt és fél évnyi vidéki élet után visszaköltözik Budapestre. Keilné első gyermeke 1895 októberében, a második 1896 nyarán születik. Az első fiú a később Keledy Tibor néven ismertté vált várospolitikus, aki a fővárosi tanács elnöki ügyosztályának a vezetőjeként 1941-ben a visszacsatolt Kolozsvár polgármesterévé lép elő, és akit a

2 Napló. A dokumentum magántulajdonban van.

németek bevonulása után, 1944. április 8-án Budapest főpolgármesterévé neveznek ki. 1944. november 8-án a „saját kérelmére” menti fel Szálasi Ferenc e tisztsége alól; ezt követően, 1945 januárjában elhagyja az országot: először Venezuelába távozik, majd áttelepül Grenadába és itt hal meg 1978-ban.³

Keil Lajosné naplóját első gyermeke megszületésétől kezdve szinte maradéktalanul az anyai teendőkkel és gondokkal foglalkozó bejegyzések töltik ki, emellett nem vagy alig marad hely más feljegyeznivalónak. Elsőrangú forrás ez a napló a 19. század végi városi női középosztályi és polgári anyai identitás és társadalmi szerep történeti rekonstrukciójához.

A fiatal házaspárt mély és őszinte szerelmi kapcsolat fűzi egymáshoz, amit a feleség több naplóbejegyzése is ékesen dokumentál. Elsőként egy 1895. március 25-i bejegyzésében szól Keilné a terhességéről – némileg szorongva, de örömmel számol be róla: „Oh! Bárcsak már túlestem volna mindenem, mert nagyon szörnyen félek a lebetegedéstől. Oh! Csak nem fog az életemben kerülni?” Legközelebb, több mint két hónappal később arról számol be, hogy várandóssága nem zavarja különösképpen addig megszokott életvitelében: „Elmondhatom, hogy 5 hónapos áldott állapotomban is fess asszony voltam, mert megesezt velem épen tegnap este, hogy egy itteni fiatal patikus kérve kért csak egy tourra jöjjen vele táncolni, már pedig ha állapotom észre vehető lett volna, úgy nem merte volna azt megkísérelni, az gondolható.” (1895. jún. 10.).

A szülést közvetlenül megelőző hónapokban kezdi meg csupán a készülődést a gyermek fogadására. „Tegnap a nagy mosással együtt mostuk ki először az én leendő drága kis Babim stafírunkját, melyet a nyáron az én aranyos mamuskám készített számára. Vagy 180 frt-jában került neki az [...]. Most aztán ki fogjuk vasalni a pirinkó stafírungot, azután szépen szalaggal összekötve a szekrénybe rakjuk” – fejt ki (1895. szept. 19.). Nem hallgatja el azonban, hogy mennyire fél a szüléstől. Néhány hétre rá újabb előkészületeket tesz az eseményre: „Ma nagy esemény volt. Itt volt Schrammné a bába, kit Lalikám [ti. a férje] hivatott hogy engem megvizsgáljon, s körülbelül megmondja mikor betegszem le. [...] Igen diszkrétül kérdezősködött mindenről, azután megnézte melleim, melyeket a szoptatáshoz igen alkalmasnak talált, s szoknyámon keresztül megtapogatta hasamat, azután mindenre igen bátorított mivel úgymond nálam minden a legjobb rendben van.” (1895. okt. 3.). Néhány nappal később arról a nevezetes eseményről számol be, hogy Pestről megérkezett a szülei által vásárolt „kis kocsi”, a gyerekágy vagy inkább bölcső (1895. okt. 15.); megemlíti még (okt. 17.), hogy innen-onnan kaptak fürdőkádat (állvánnyal) és számos további gyerekruhaneműt is. Felfogadnak egy újabb munkaerőt, egy takarítónőt is a gyerek körül majdan végzendő munkákhoz.

3 Keledy Tibor életrajzához vö. Botos 1941 és Sipos 2008.

Október 23-án szüli meg Keilné első gyermekét. Az eseményről utólag, egy januári keltezésű bejegyzésében számol be igen aprólékosan, hosszú oldalakon keresztül róva a sorokat; nem is akad több ilyen hosszú bejegyzés a naplóban (1896. január 6.). Elsőként a bábát hívják, és majd csupán a szülés utolsó fázisához hívják ki az orvost. Ők ketten vezetik le tehát a szülést *a férj jelenlétében*, aki – sürgöny útján – nyomban tudatja a hírt felesége (pesti) szüleivel.

Keilné részletesen szól a szülés során szerzett sérüléseiről és azok orvosi ellátásáról is, ami napokig az ágyhoz köti őt. Ebben az időben a bába látja el a kisbabát. Egy-két nap múlva kapja meg végre az anya az újszülöttet, hogy megszoptassa. Keilné a következő bejegyzéssel nyugtázza az eseményt: „Leírhatatlan az a boldogság is melybe úsztam midőn drága magzatomat először a mellemnél éreztem, s mondtam is, hogy kész volnék inkább meghalni, minthogy dadától szoptatnám a kicsinyemet” (1896. január 6.). Nem tudja azonban szoptatni az újszülöttet, ezért először a szülők révén Pestről hozatnak egy szerkezetet, ami azonban nem segít a gondon. Az időközben megkeresztelt gyerekhez szoptatós dajkát kell tehát fogadni, hosszú hónapokon át ő táplálja majd. Keilné gyakran ad hangot a naplóban emiatti fájdalmának. Amikor két hét múlva felkelhet az ágyból, a bába megtanítja rá, miként kell bánni a gyerekkel, „ami nem egy könnyen ment, mert – írja – igen félnék voltam [...]. De most már abba is bele tanultam s már valódi élvezettel végzem a rendes napi fürdést, melyet a dadára nem bíznék, a világ minden kincséért sem” (1896. január 6.).⁴

Ezt követő naplóbejegyzéseinek a többsége, olykor mindegyike a csecsemővel, a gyerek ellátásával foglalkozik, ilyenformán: „ennél sokkal nevezetesebb, hogy a mi egyetlen drága Duncikánkat ma először vittük ki az utcára, de csak öt percze s csak épen a mi házunk előtt járt a dada vele, mivel egy kevés szél fújt.” (1896. márc. 1.). Emlékezetes dologként említi a naplóíró (1896. márc. 8.), hogy kijött a gyerek első, majd második foga (négy és fél hónapos korában), ami annyira meglepi a szülőket, hogy még orvost is hívnak ez alkalommal. Az orvos is meglepődik az eseten, majd kijelenti: „hosszú praxisa alatt ez az első gyermeke a ki ily korán kapja a fogait, ami erőre vall” (1896. márc. 1.). Sürgönyben értesítik erről a pesti nagyszülőket, amelyben így kommentálja az anya az ügyet: „Ki is tudná leírni végtelen boldogságunkat, hogy ily hihetetlen könnyű módon átestünk az első fogakon, hollott úgy rettegtünk azoktól.” (1896. márc. 1.). Külön és lelkendező bejegyzések olvashatók a naplóban később is a fogzás minden egyes etapjáról. Ahogyan az első, sorban a többi betegség is hosszú és aggodalmas beszámolókat

⁴ Ez nem csoda, hiszen nincsenek Keilné körül tapasztalt nagymamák, és ebben az időben szakirodalom sem áll még rendelkezésre ahhoz, hogy a tapasztalatlan anya maga oldja meg a problémákat. 1908-ban jelenik meg csupán Bókay János szülészorvos *A kisded ápolása az első évben* című oktató könyve, korábban azonban legföljebb exkluzív szakfolyóiratokban láttak napvilágot (*Egészség, Szülésznők Lapja*) a témakörben írárok (Deáky – Krász 2005. 224.).

szül. Kimerítően szól a gyerek változó étrendjéről is, amit a mesterséges táplálás tesz különösen indokolttá: „Jónak láttam ma elkezdni a mesterséges etetést, ami ugyancsak még ma nem igen sikerült, mert a kis kópé nem akar sem tehen tejet inni, sem pedig tejes ételt enni, csupán a levesét eszi meg még a didlijén [ti. a dada tején] kívül, mert ahhoz már hozzá szokott.” (1896. máj. 12.)

Keilné külön elmélkedik arról is, hogy nem a legmegfelelőbb időben kezdte gyermekét hozzászoktatni a leválasztáshoz. Nagyjából héthónapos (!) korában fogja először szobatisztaságra, és a kísérlet hamarosan eredménnyel jár. Az ügy kapcsán az anya megjegyzi: úgy változtattak a gyerek életmódján, például a leválasztás kérdésében is, hogy aprólékosan mindent megbeszéltek az orvossal (1896. jún. 3.).

Sok mindent feljegyez naplója számára a gyerek értelmi fejlődéséről is, előadva, hogy mikor ejtette ki a kicsi az első szavakat (1896. jún. 5.), és mikor állt fel először (1896. júl. 16.; okt. 20.). Fontos, hogy megjegyezzük: a gyerek anyai gondozása mindvégig az orvos *felügyelete mellett* folyik. „Az orvos azt mondta, adhatok neki mindennap délbe egy kis marhahúst vagy paradicsomot vagy köménymagos levest” – jegyzi fel. A gyerek, aki ekkor még csak 11 hónapos, eleinte ellenáll a szülők e törekvésének (1896. szept. 23.). Amikor betölti az egy évet, ágyat kap: „Borzasztóan féltem ettől a mai éjszakától – szól a naplóbejegyzés –, mert a kicsiny nagyon is hozzá szokott a kocsijához, s már elő voltam készülve, hogy egész éjjel sírni fog, azért a kocsit is rezervbe tartottam ha tán szükség volna rá.” (1896. okt. 18.) Egyéves születésnapján a szülők lefényképeztetik a csecsemőt, egyúttal elhatározzák, hogy minden születésnapján fényképet készíttetnek majd róla (1896. okt. 23.). S így megy ez szünet nélkül.

Nagyot ugorva az időben, hadd térjek ki arra a kérdésre, hogy miként élte át Keilné azt a pillanatot, amikor a gyerek iskolába kezdett járni. Gondos mérlegelés után úgy döntött a család, hogy a gyereket iskolába íratja. Az iskola kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy az kellően tiszta hely legyen, meg is jegyzi naplójában: „itt mégsem lesz úgy kitéve a gyermekbetegségeknek mint más iskolában ahol mindenféle gyerek jár össze s ahol azután igen sok rosszaságot is könnyen eltanulhatni” (1901. szept. 5.). Nehéz volt a döntés az anya számára, mert, mint írja: „Én ugyan legjobb szerettem volna őt itthon tanítani, de az nekünk nehéz költség lett volna, azután meg Lajkó [ti. a férje] nem is igen egyezett volna bele, amennyiben azt mondja a fiút mielőbb a nyilvánossághoz kell szoktatni.” (1901. szept. 5.). Majd hosszan lamentál arról, hogy kénytelen elereszteni magától a gyereket (1901. szept. 9.).

Keil Lajosné naplója beszédes bizonyítéka a modern szülői viselkedés, az ennek megfelelő érzelmi háztartás és társadalmi szerep akkori létének, ami elválaszthatatlan a városi középosztály körében domináns *nukleáris család* polgári bensőségességétől. Mindennek a főbb jellemzőit a következőkben jelölhetjük meg:

1. A modern polgári nukleáris családi milióban a gyerekek száma rendszerint nem több egy-kettőnél; ráadásul ebben a körben ritka már a csecsemő- és gyermekhalálozás.⁵ A gyerekek – olykor – súlyos betegségei különösen nagy érzelmi megpróbáltatással járnak a szülők számára, bár az ekkor már rendszeres és gondos orvosi felügyelet és beavatkozás miatt ritkán fordulnak tragédiába.
2. A család reprodukciós tevékenységkörét a külső fizetett munkát nem vállaló középosztálybeli feleség (anya-háziasszony) együtt látja el a háztartás népével. Az utóbbinak minimum egy mindenes cseléd, olykor több cseléd plusz egy bejárónő (takarítónő) felel meg.
3. A naplóban semmi nyoma nincs annak, hogy az anyai teendők és kötelességek elsajátítását szakirodalmi segédlet (tanácsadó könyvek) tanulmányozása segítené, holott más esetekben (mindenekelőtt a háztartás vezetése vagy a lakás berendezése terén) gyakran éppen ez történik.
4. Kivételes alkalmaktól eltekintve (amilyen maga a szülés és a gyerekbetegségek) a férj rendszerint távol tartja magát a szoroson vett szülői feladatok ellátásától.
5. A csecsemő és a gyermek gondozásának szorosabban vett tárgyi feltételei gyermekcentrikus családi miliót feltételeznek és követelnek. Rendelkezésre állnak ehhez immár – stafíring formájában – a külön a gyermek számára készült *készruhá*k, sőt szükség esetén a mesterséges táplálást lehetővé tevő apparátus is beszerezhető; a felnőttek pedig szem előtt tartják, hogy mi (lenne) természetes és elvárt gyermeki életszükséglet az egyes életkorokban. A gyerek helyes gondozásáért, az egészségéért az orvosi tanácsadás, az orvos közvetlen beavatkozása kezekedik – nap mint nap. Jacques Donzelot ez utóbbit a családon keresztül való kormányzásként definiálta, ami szerinte is elengedhetetlen feltétele a modern anyai és szülői szerep beteljesítésének.⁶

Ilyen „civilizációs” feltételek között magától értetődő az anyai vagy annak tartott társadalmi szerep tudáskészletének birtoklása, a *par excellence* anyai készségek elsajátítása, mindaz tehát, ami jellegzetes polgári mentalitásként és jellemvonásként hat, és ami egy idő után általános társadalmi szabállyá és közérzülétté válik a társadalomban. Ebbe a 19. század második felében és mindenekelőtt a század végén (a századfordulón) bekövetkező átalakulásba pillanthattunk be Keil Lajosné becses naplójának a szövegét tanulmányozva.

*

5 Vö. Andorka 2001. 132–135.

6 Donzelot 1979. főként 18–22. A csecsemőruházat modernizálódása a napló által érintett évtizedekben megy végbe hazánkban (Deáky – Krász 2005. 220–221.).

Visszatérve a tanulmány indító gondolatához, a társadalmi nem mint kulturális konstrukció, valamint a test és a szexualitás közötti viszony kérdéséhez, megállapíthatjuk: kölcsönös kapcsolat fűzi őket össze egymással. A nőiség, a nőiesség – ami egyebek mellett az anyaság tapasztalatán és életgyakorlatán át, annak eredményeként is keletkezik és hat – nem kizárólag a nő biológiai adottságának a „természetes” folyománya. Az anyaság, mint sajátos életérzés és konkrét életfunkciók és tevékenységek kötelességszerű ellátásának a rutinja, egy bizonyos korban, meghatározott társadalmi körülmények között jön létre és válik tudatos anyai szerepmintává.

Mindezen sajátosan női, egyúttal „modern” tapasztalatokat a terhesség, a szülés, majd ezt követően a csecsemőgondozás során szerzett élmények alapozzák meg. Kivételesen nagy a súlya ez utóbbiak között a szoptatásnak, amit Jean Jacques Rousseau és nyomában mások is nagy hévvel propagáltak annak idején (Badinter 1996. 201–204., Stone 1979. 267–268.), a modern anyai tapasztalatok szubjektív feltételeként állítva be. Az *anyaság mint ideológia* az újkori modern társadalmi, kulturális és életvitelbeli szerepmintára vet különösen éles fényt. Az, hogy valaki mélyen (és reflektáltan) tudatában van anyai társadalmi (és lelki) önazonosságának, azt is jelenti egyúttal: ezt a szerepet azáltal tölti be, hogy vele összefüggő tapasztalatait megfelelteti a nőiség-nőiesség ideáljának (ideálképének). Ilyen sajátos tapasztalatok pedig a külső és belső feltételeiben immár polgárinak tetsző világban férhetők csupán hozzá maradéktalanul. Ez a fajta tapasztalat nem az a tapasztalat ugyanis, amely mindig (minden időben és mindenhol) eleve készen áll, amely így arra vár, hogy valaki vagy valakik a magukévá tegyék. Az *anyai tapasztalat*, mint a modern női társadalmi nemnek megfelelő szerep kötelékében megszerezhető érzület, öntudat és életgyakorlat – ezek szerint – a fentiekben jelzett városi és polgári (középosztályi) életviszonyok közt tenyészik, ahol megérlelődhet egy új női szubjektivitás. Ehhez pedig elengedhetetlenek a sajátosan polgári családi élet- és hatalmi viszonyok, a családon belüli polgárias munka- és szerepmegosztás, a nemi identitásnak és imázsnak a polgári világra jellemző mintája,⁷ és nem utolsó sorban egy mindezzel összefüggő rokonsági és szomszédsági kötelékrendszer működése.⁸ Így és ez okból kifolyólag van vagy lehet itt kimagaslóan nagy szerepe a „normális” női és férfi *nemi szerep* fogalmának, ami feltétele és eredménye is egyszersmind a modern anyaság identitáskonstrukciójának.

7 Minderről – angliai viszonylatban – példászerű történeti empirikus rekonstrukció szól (Davidoff – Hall 1987., különösen 317–449.). Lásd továbbá: Barker-Benfield 1992. különösen 287–350.

8 A rokonság kérdéséhez vö. Joris 2007, Johnson 2007, Sabeau 2007.

A rokonoknak az anyai szereppel szemben támasztott elvárásai, ez irányban ható pozitív megerősítései különösen jól nyomon követhetők a napló egyes bejegyzéseiben. Erre utal, egyebek közt, az a kifejezetten élénk érdeklődés, amit a nagyszülői család és némelyik testvér (és családja) tanúsít a tágabban vett familián belüli terhekké, szülések vagy a rokon családokban nevelkedő gyerekek iránt. Erre vall továbbá az állandó szoros figyelmet példázó gesztusok gyakorisága, sőt szokásszerűsége, amely elsősorban az ajándékozási gyakorlatban nyilvánul meg. Mindez látszólag a gyerekeknek szól, valójában a fokozottan gyerekközpontú családi és rokoni miliőben kerül(het) rá sor, ahol az anyaság ideológiaként és identitásteremtő társadalmi tapasztalatként egyaránt a magánélet egyik központi rendezőelvé válik.

Az a történelmi megközelítés, amely a távolabbi múlt gyermek-szülő, gyermek-anya kapcsolatában közömbösséget, érzéketlenséget vagy a szülői gondatlanság megnyilvánulását véli felfedezni, talán túlságosan is a történész saját korában gyökerező tapasztalatainak a szűrőjén át pillant a valamikori életre. Az elsődleges kontextusokhoz kötött jelentések és tapasztalati univerzumok iránt több megértést tanúsító történelmi vizsgálódás számára azonban ez nem feltétlenül jelenti a vizsgálódás biztos vezérfonalát. Ahhoz, hogy elkerülhessük a historizálást, többet kell tudni arról, hogy milyen volt valójában a valamikori anyaság *tapasztalati valósága*, ami a női szubjektum képződésének mindenkori kiindulópontja.

Az anyaságban ekként megnyilatkozó női identitástudat, természetesen, nem időtlen antropológiai állandó, hanem olyasmi, ami a társadalmi nem keretében meghatározott történelmi körülmények között keletkezik és fejti ki a maga hatását. Az imént bemutatott, primer forrásra épített esettanulmány pedig azt célozta, hogy megragadjuk a születőben lévő modern anyai társadalmi tapasztalatnak és életgyakorlatnak, mint új női identitásnak a létrejöttét.

IRODALOM

- Andorka Rudolf (2001): A gyermekszám történeti változása a fejlett társadalmakban (1987). In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti-demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég, Budapest, 127–144.
- Ariès, Philippe (1987): A gyermek és a családi élet az ancien régime korában. In Ariès, Philippe: *Gyermek, család, halál. Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 7–317.
- Badinter, Elisabeth (1996): *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17-20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Barker-Benfield, G. J. (1992): *The Culture of Sensibility. Sex and Society in Eighteenth-Century Britain*. University of Chicago Press, Chicago.
- Botos János (1941): Kolozsvár első magyar polgármestere. *Erdélyi Szemle*, 1941. okt. 1.
- Butler, Judith (2006): *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Balassi Kiadó, Budapest,
- Davidoff, Leonore – Hall, Catherine (1987): *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850*. Hutchinson, London.
- Deáky Zita – Krász Lilla (2005): *Minden dolgok kezdete. A szülés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Donzelot, Jacques (1979): *The Policing of Families*. Pantheon Books, New York.
- Fehér Andrea (2011): When the time is coming... Childbirth in eighteenth century Transylvania. *Studia Universitatis „Babes-Bolyai”. Historia*, vol. 56, no. 1. 135–148.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest,.
- Johnson, Christopher H. (2007): Kinship, civil society, and power in nineteenth-century Vannes. In Sabeau, David Warren –Teuscher, Simon –Mathieu, Jon (eds.): *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghahn Books, New York, 258–283.
- Joris, Elisabeth (2007): Kinship and gender: property, enterprise and politics. In Sabeau, David Warren –Teuscher, Simon –Mathieu, Jon (eds.): *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghahn Books, New York, 231–257.
- Péter Katalin (2012): *Magánélet a régi Magyarországon*. MTA BTK TTI, Budapest.
- Ricoeur, Paul (2001): A narratív azonosság. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 15–25.

- Sabeau, David Warren (2007): Kinship and class dynamics in nineteenth-century Europe. In Sabeau, David Warren –Teuscher, Simon –Mathieu, Jon (eds.): *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghahn Books, New York, 301–313.
- Scott, Joan Wallach (2001): Társadalmi nem (gender): a történelmi elemzés hasznos kategóriája. In Scott, Joan Wallach (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest., 126–160.
- Sipos András (2008): Keledy Tibor főpolgármester, 1944. In Feitl István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest, 105–112.
- Stone, Lawrence (1979): *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. Abridged Edition, Penguin Books, Harmondsworth.